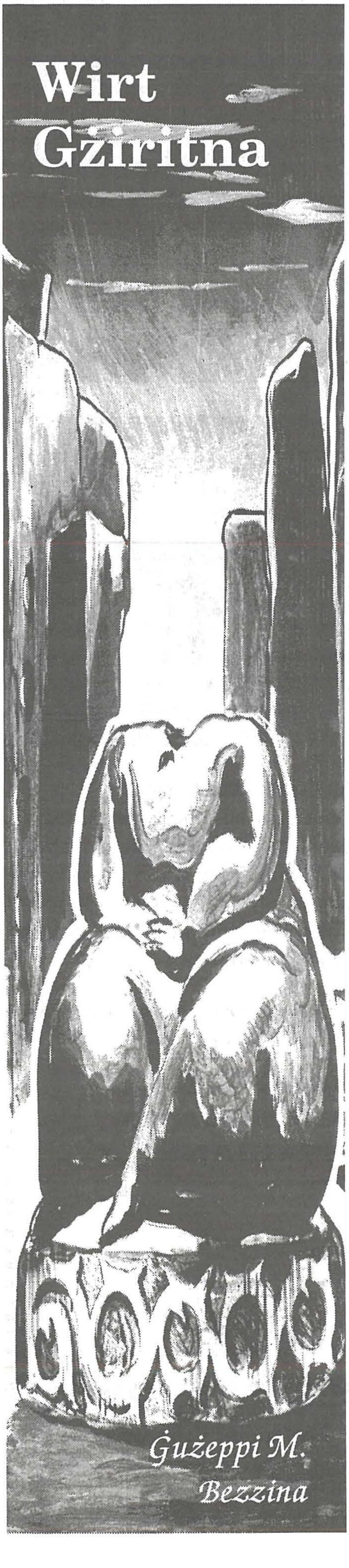

IL-KARTAĠINIŻI

Mill-bliet kollha Feniċi, Kartaġni tisboq fuqhom kollha u hija l-aktar belt importanti fl-istorja ta' dan il-ġens hekk setgħani fl-istorja tal-Baħar tan-Nofs. L-istorja aktar tagħraf lilha fl-importanza tagħha milli lil-Tiru, fejn twieled dan il-ġens Feniċju u t-tmexxija tagħha fil-Punent tal-Mediterran, qatt ma ġiet kontestata sa mis-sitt seklu qabel Kristu sal-waqgħa ta' Kartaġni fis-sena 146q.K. Barra minn hekk aktar insibu evidenza arkeoloġika u letterarja dwar Kartaġni milli nsibu dwar il-bliet l'oħra kollha Feniċi flimkien.

Id-data ta' meta twaqqfet Kartaġni hija madwar is-sena 814 q.K. u għalkemm xi storiċi ma jaqblux dwar din id-data, hemm provi biżżejjed kemm arkeoloġiċi kif ukoll storiċi li jikkonfermaw din is-sena. Skond it-tradizzjoni, ir-Reġina Elissa, magħrufa wkoll bl-isem ta'Dido, flimkien ma' numru ta' nies setgħana minn Tiru telqu minn din il-belt Feniċja għax ma' qablux mar-Re Pigmalion, li kien jiġi ħu Elissa, u wara li għaddew Ċipru, fejn sabu xi nies oħra li ngħaqdu magħhom, baqgħu sejrin lejn Kartaġni fl-Afrika ta' Fuq. Hemmhekk akwistaw biċċa art żgħira li kien fiha fortizza qrib il-baħar. Hekk twaqqfet Kartaġni u din il-belt kibret u ssaħħet u setgħetha tferxet maċ-ċentru tal-Mediterran. Id-dħul tal-Kartaġiniżi fil-Gżejjer Maltin ma kienx għajr wirt paċifiku minn għand qrabathom il-Feniċi. Peress li kienu l-istess razza l-wirt kulturali baqa' għaddej minn wieħed għall-ieħor.

Skond il-kittieba Rumani Novius, Ċiċerun u Strabo, il-Maltin kienu razza ta'nies Puniċi u li l-gvern tagħhom kien simili għal dak tal-bliet Griegi. Huma kellhom kliem ta' tifħir għas-sbuħija tat-tempji bil-għana li kienu mżejjna bihom, għax-xogħol ta' l-insiġ bi ħjut imlewna ta' l-għażel mibrum u ta' drappijiet, għat-tonok twal li kienu jintlibsu minn taħt minn nisa tal-gżejjer, għall-qroll kulurit u maħdum, il-klieb li kellhom suf twil qisu tal-ħarir u li kienu mfittxa ħafna fi żmien ir-Rumani, u għall-għasel bnin tal-gżejjer tagħhom.

Il-Kartaġiniżi daħħlu fil-Gżejjer Maltin is-siġar taż-żebbuġ u tal-ħarrub u barra dan fetħu swieq mal-pajjiżi ġirien. Peress li l-ħwejjeġ tal-Maltin ta' żmien il-Kartaġiniżi kienu magħmula minn materjal li jispiċċa, ftit kienu l-oġġetti li nstabu. L-aktar li nstabu huma xi fdalijiet tal-fuħħar, li hu rari ħafna f'Kartaġni stess iżda jinsab abbundanti f'Malta u aktarx li kien l-ispeċjalita' ta' l-idejn tal-ħaddiema Maltin.

Il-muniti tal-bronż li ntużaw fi żmien il-Kartiġiniżi fihom karattri puniċi-griegi-rumani stampati fuqhom bi xbihat ta' l-allat li kienu jqimu. Inkixfu wkoll oqbra, statwi, ġarar, bombli, qolol u msiebaħ. Iżda bla dubju ta' xejn l-aktar oġġett importanti li ħallewlna l-Kartaġiniżi huwa l-kitba li ġiet minquxa fuq żewġ kandilabri, (ara il-ħarġa ta' Frar taħt Melkart). Peress li din il-kitba qegħda f'żewġ lingwi, dik Punika u dik Griega, u li kienu qed igħidu l-istess kliem, dan il-fatt għamilha possibli lil Abbe' Barthelemy ta' Pariġi, biex jiddeċifra l-kitba Punika u hekk reġa ssawwar l-alfabett Kartaġiniż li kien ilu li ntesa.

Ras il-Wardija

Dwar bini ta' żmien Puniku, li nsibu huwa biss biċċa rħama li fuqha (ara l-ħarġa ta' Frar, bilħaq, irrid niġbed l-attenzjoni li bi żball, ir-ritratt ta' din l-irħama qiegħed juriha bil-maqlub. Il-kliem fuq l-irħama jrid jinqara mill-lemin għax xellug, bil-parti miksura u nieqsa tinsab fuq ix-xellug ta' l-irħama) hemm kitba li tfakkar il-bini u r-restawr ta' erba' mqades; kif ukoll is-sejba li kienet skavata f'Ras il-Wardija, 'l ġewwa minn Kerċem, mill-Missjoni Arkeoloġika ta' Ruma fl-1960, sit li ġie deskrit bħala post interessanti ta' arkitettura sagra ta' żmien Puniku.

Mill-iskavi li saru ftit nafu kif kien imqassam il-post. Il-pjanta turi li l-maqdes kien imdawwar b'ħajt biex iżommu mistur, u li t-tempju kien jikkonsisti minn żewġ strutturi fuq żewġ livelli — il-parti t'isfel li kienet tinkludi parti mit-tempju f'forma rettangulari mperċa kważi f'xifer il-blat f'għoli ta' madwar 180 metru fuq il-livell tal-baħar u l-parti l-oħra li nbniet fuq livell ogħla fuq ir-riħ ta' għar imħaffer bl-idejn fil-blat li quddiemu nsibu bħal pjattaforma li fiha hemm minquxa fil-wiċċ tal-blat bir u bħal banju. Dawn ta' l-aħħar jinsabu kważi dejjem f'siti ta' l-istess żmien fl-Afrika ta' Fuq u bnadi oħra. L-iskavi kixfu wkoll il-fatt, li l-post kien baqa' jintuża mir-Rumani, li għamlu fih tibdil strutturali sostanzjali u għalhekk huwa kważi mpossibli li tgħid kif kienet il-kostruzzjoni fi żmien Puniku. Interessanti huwa l-fatt li, kif semmejt qabel, is-sit huwa mqassam f'żewġ livelli, wieħed baxx u ieħor għoli. Fi skavi ħafna akbar minn ta' Ras il-Wardija, li saru f'bosta siti puniċi fl-Afrika ta' Fuq, Sqallija u partikularment f'Sardinja juru dejjem dan it-taqsim ta' livelli f'postijiet sagri, li jkunu mifruda minn fejn kienu joqgħodu n-nies. Kienet tinstab parti għolja li tħares fuq l-ibliet biex fuqha jinbena t-tempju. Eżempju tajjeb huwa t-tempju ta' Exmun f'Kartaġni li nbena fuq l-ogħla parti ta' l-akropoli ta' dik il-belt. Fil-fatt anke t-tofet (ara il-ħarġa ta' Frar taħt Is-sagrifiċċju tal-Molk) kienu jiġu mibnija f'postijiet ogħla mill-kumplament tal-belt. It-tempji Puniċi kollha, bħal Ras il-Wardija, kienu mibnija fuq sistema ta' kmamar rettangulari u l-ġebel li kien jintuża kien jinqata' kbir u rettangulari u kien ikun hemm bżonn ta' ħaddiema esperti biex jaqtgħuh, jaħdmuh, jitrasportawh u jibnuh. B'dan f'moħħna nistgħu nissopponu xi kwalilta' ta' binja kienet tkun. Barra minnhekk ma ninsewx fejn hu mqiegħed dan il-post. Biex tasal għalih trid tmur fuq l-iktar ponta mbiegħda fil-Punent ta' Għawdex fejn issib waħda mill-isbaħ veduti tal-gżira tagħna. Fuq il-lemin tilmaħ taħtek il-ġmiel tad-Dwejra bil-Ġebla tal-Ġeneral, il-Qawra u t-Tieqa ż-Żerqa u faċċata u lejn ix-xellug wesgħa mmensa tal-baħar Mediterran. Żgur li kellhom xi ħaġa kbira b'moħħhom meta għażlu dan il-post.

Il-kitba fuq il-kandilabru:

Lill-Melkart Sidna,
sid il-belt
ta' Tiru,
Għamel din
il-wegħda
Abdasar
ma' ħuh
Aserkemor
It-tnejn ulied
Asirxehor
bin Abdasar
Jisma'
kliemhom
u jberikhom.

Kartaġiniż

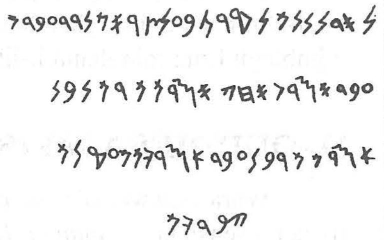

Grieg

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣΚΑΙΣΑΡΑΠΙΩΝΟΙ

ΣΑΡΑΠΙΩΝΟΣΤΥΡΙΟΙ

ΗΡΑΚΛΕΙΑΡΧΗΓΕΤΕΙ